

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ВЕРИФІКАЦІЯ СТРАХОМ

У статті розглядається питання соціально-філософської верифікації міфологем державного суверенітету, розкриття імовірних страхів, які виникають у процесі взаємодії державної влади та суспільства. Доведено, що державний суверенітет має міфологічні коріння та затверджується в динаміці суспільно-державних страхів у період ранніх імперій.

На сьогодні поняття «суверенітет» є надзвичайно нечітким, незважаючи на поширене застосування і завоювання позицій глобального ідеалу. На цю обставину звернув увагу Ж. Маритен, який зазначав, що «жодне поняття не породжувало так багато протилежних точок зору і не заводило правознавців і політичних теоретиків ХІХ ст. в такий безнадійно глухий кут, як поняття суверенітету. Причиною цього явища є той факт, що вони не піддали достатньої розвідки і перевірки первісне достеменне філософське значення цього поняття» [1, с. 35]. Отож, припускаючи, що в сучасній науці сутність поняття «суверенітет» залишається остаточно нез'ясованою, можна почати філософську верифікацію однієї зі складових цієї теми. А саме питання наявності міфо-імперських шарів в принципі державного суверенітету і тих страхів, які повстають перед державою та суспільством при їх взаємодії. В цій розвідці автор буде виходити із постулату, що суверенітет несе в собі ознаки трансцендентності та сакральності, що підтверджується історією держав-імперій стародавнього світу, вплив яких залишається дієвим до часу затвердження перших модерних республік з їх принципами конституціоналізму, розподілу влади та верховенства права.

Отже, проблема страху суспільства перед державною суверенною владою, до її суверенного стану і навпаки, має як онтологічні, так і суспільно-історичні коріння. Щоб розкрити всю глибину страху суспільства перед державним суверенітетом, на думку автора, слід виходити з трьох наступних концептів. По-перше, як і всі державні інституції, так і страх суспільства перед ними, є суто раціональними утвореннями, оскільки страх, який, на думку М. Мідглі, «вбудований в структуру європейського раціоналізму» [2, с. 37], вкладений в структуру держави і виконує певні функції. По-друге, розбудова і генезис держави відбуваються завдяки постійній динаміці, комунікації сподівань та страхів між державою та суспільством і навпаки. По-третє, така суспільно-державна динаміка страху затверджується з часів ранніх імперій і має міфологічне коріння. Втім, до сьогодні, імперське світовідчуття залишається одним із архетипних принципів сприйняття державної влади суспільством та породжених ним потенційних страхів.

Виходячи із згаданих концептів, **мета статті** полягає в соціально-філософській верифікації міфологем державного суверенітету, в розкритті ймовірних страхів, які виникають у взаємодії державної влади та суспільства. В цьому ракурсі об'єктом дослідження є природна міфологенність державного суверенітету, а предметом – імовірні страхи та їх застосування державною владою в епоху становлення світових імперій.

Як відомо, поняття «суверенітет» в науку ввів Ж. Боден, який позначав цим терміном абсолютну і неподільну владу, що належала монарху (суверену), і виключав наявність будь-якої іншої влади в державі або поза нею, яка б могла бути вищою за владу монарха.

Абсолютність, на думку Бодена, означає, що суверен як джерело закону стоїть вище як за закони власні, так і своїх попередників, він не зв'язаний волею інших суб'єктів політичного співтовариства: народу, церкви, станових корпорацій, інших держав. Безумовна неподільність суверенітету пояснюється можливістю народу наділяти особу суверенітетом для збереження державного майна, посилення влади, яку сам суверен має право передати на свій розсуд. Єдине, від чого залежав суверен – це від «закону Бога та природи», він був їм підпорядкований.

Втім, характерні ознаки суверенітету, обґрунтовані Боденом, вже існували в історичній практиці держав. Це східні деспотії перших цивілізацій та абсолютна влада імператорів Риму. Теоретичні ознаки суверенітету (без застосування самого терміна) з'являються до Бодена, в римському праві часів імперії, які мали своє юридичне закріплення в «Кодексі» Юстиніана, що вказує на верховенство права імператора («Що бажає государ, те має силу закону», «Государ законом не зв'язаний»). Також, теоретичне обґрунтування суверенітету государя існує в проекті універсальної християнської монархії, що подав Данте, та в соборній теорії Римсько-католицької церкви. Реалізація нової форми державного суверенітету – абсолютної монархії, відбулася в XVI ст. У Франції абсолютна монархія затвердилась з часу правління попередника Бодена – Франциска I, який стає уособленим джерелом законодавчої влади, виправдовуючи свої укази фразою: «Бо така наша воля». Отже, Боден, узагальнюючи історичний досвід державного управління, обґрунтував стрижень абсолютної влади, визначив його юридичним терміном «суверенітет», але не з'ясував його походження, корінну природу й взаємодію з суспільством. На ці питання дав свою відповідь Т. Гоббс.

Гоббсова теорія суверенітету значно ширша, ніж юридична концепція Бодена. Англійський філософ розглядає суверенітет як феномен, який зумовлений сутністю суспільства і є структурним компонентом людського буття. Суверенітет у Гоббса десакралізується, його сила переноситься на саму державу, яка становиться «смертним Богом». Саме державі зобов'язані миром та безпекою спільнота й окрема людина. «Адже завдяки, повноваженням, якими наділила їх кожна окрема людина у державі – пише філософ – одна особа чи зібрання людей користуються такою величезною, зосередженою в них силою і владою, що страх, який ця сила і влада викликають, робить цю особу чи це зібрання людей здатними спрямовувати волю всіх людей до внутрішнього миру і до взаємної боротьби у боротьбі проти спільних ворогів» [3, с. 133].

Слід згадати, що, на думку Гоббса, історія кожного народу поділяється на дві стадії. Державній, або громадянській стадії передуює так званий природний стан. Тут людина виступає як істота, віддана своїм ненаситним пристрастям, егоїстичним бажанням, дикій свободі, коли сильніший посідає абсолютну свободу і право знищити слабкого. Інакше кажучи, природні умови – це умови, коли у кожного є зворотне право на життя і смерть іншої людини, настільки в нього є сили. А оскільки природа створила людей рівними щодо фізичних і розумових здібностей, усі вони з однаковим правом можуть претендувати на якесь благо для себе. Звідси неминучим стає зіткнення їхніх інтересів, стан «війни всіх проти всіх» й «страху всіх перед всіма». В якийсь час людську істоту охоплює ретроспективний страх – страх передбачення свого майбутнього, який спонукає її до миру, змушує пригасити пристрасті й прислухатися до голосу розуму. Аби позбутися цього страху й постійної загрози самознищення, люди приходять до «громадянського стану», уклавши «суспільний договір» не задля якихось вищих ідеалів, а для власної користі. Головною ознакою громадянського стану, за філософом, є наявність суверенної держави з міцною централізованою владою.

Отже, стан страху був відправною крапкою досліджень Гоббса, базою його концепції громадянського стану, держави та суверенітету. Проте слід зазначити, що феномен страху в філософії англійського мислителя має три пояснення, характеристику яких надає

К. Робін [4, с. 43-46]. Перші два типи (страх насильницької смерті та страх конкурентної боротьби за існування або високий рівень життя) підштовхували людських істот додержавного стану до утворення соціального суспільства – держави. В цьому ракурсі сам Гоббс пише: «Всі великі і міцні людські суспільства мають своїм джерелом не взаємну доброзичливість, а взаємний страх людей» [3, с. 287].

Третій тип страху можна розглядати як раціоналізоване відчуття, окультурений позитивний засіб, «впливовий» механізм, що забезпечує виконання людиною своїх громадянських обов'язків перед спільнотою. На думку М. Гайдеггера, цей феномен «сам по собі дає про себе знати», це спосіб буття людини, яка усвідомлює суспільні інтереси через вербальну невизначеність, але вказує на добродійність. Отже, страх становиться елементом морального етосу суспільства, який визначає його цивілізованість. Він вказує на високий стан законслухняності й самоконтролю громадянської спільноти, можливості держави ефективно використовувати цей феномен превентивно. В цьому сенсі К. Робін зазначає, що «страх не залишає індивіда; це його завершення. Тут не антитеза цивілізації, але її здійснення» [4, с. 44].

Таким чином, держава виникає як механізм забезпечення соціально-культурної сфери безпеки та колективного блага. Для цієї мети будь-яка держава повинна мати суверенний статус. Він з'являється у ранніх держав Давнього Сходу, які за формою правління були теократичними монархіями і проявляли імперську експансію, бо усвідомлювали себе деякою захищеною Богами зоною, яку потрібно не лише боронити від ворогів, але і непохитно розширювати. Свідченням такого уявлення є міфо-релігійні доктрини давніх євреїв про їх «обраність» Богом чи давніх китайців про центр Піднебесної в Китаї тощо. Завершує цей ряд Римська імперія з її Вічним Містом й освяченим імператором.

Ранні держави формували свою владу не лише на сакралізації володаря чи унітарної функції організації суспільних робіт, мета держави була значно труднішою – переконати суспільство у своїй необхідності. Бо коли виходити із думки І. Вейнберга, що людина Давнього Сходу «відкривала державу» як дещо стороннє, «чуже не лише по відношенню до звичного людським спільнотам, але і по відношенню до самої людини» [5, с. 116], то слід припустити, що такий стан речей змушував державу до обґрунтування свого права на існування. Такий процес міфологізації, що існує до сьогодні, має наступні механізми – будь-яка держава перебільшує своє значення завдяки завищенню небезпек (доволі часто це ілюзорні страхи), що повстають перед суспільством. Завдяки тому, що існують чисельні загрози існуванню нації, то прерогатива вибору, за що дійсно слід боятися, опиняється в межах повноважень держави.

Таким чином, держава в своїх інтересах шляхом міфотворчості і концентрації влади тонко викривляє реальність, виправдовує своє існування й отримує для себе значну свободу дії. Міфологізація можливих загроз ранніми державами має гіпертрофовану форму, яка виливається в величезних архітектурних будовах, страхітливих ритуалах та символах величі правителів, держави в цілому.

Корінною засадою міфологізованої імперії є онтологічне відчуття метафізичного жаху-Angst, ідея перемоги упорядкованого космосу (істини, справедливості, порядку, добра), який уособлює Правитель-Володар (цар, монарх) та підвладний йому державний апарат, над хаосом (неправдою, несправедливістю, злом, смертю, пустотою, плінністю часу, Ніщо тощо). Первісно, за думкою М. Гайдеггера, метафізичний Angst «змушує вислизати суще у цілому». При появі цього відчуття будь-яка людина чи спільнота втрачають присутність буття – воно спопеляє людський розум, спустошує її душу й розкриває не предметний початок існуючого світу – Ніщо. Від того суспільство змушено, через державу, опредметнювати Його із зовні – мінімізовані образи Angst переносити на об'єктивні загрози та небезпеки. Саме тому головною функцією держави є забезпечення безпеки суспільства, послаблення сили Angst. Цим держава відмежовує суспільство від його сили, забезпечує спокій, стабільне існування суспільства і виступає єдиною можливістю кон-

центрації Єдиного, що об'єднує в собі хаос різноманітності. Але, одночасно з означеним процесом відбувається рух відчуження держави від суспільства. Держава бере на себе абсолютну відповідальність за дію обмеженого Angst від свого, упорядкованого космосу й тим концентрує мінімізований страх в себе. Отож, держава символічно зупиняє Angst перед Ніщо, робить його чимось внутрішнім, упорядкованим феноменом – страхом у світі, страхом, на який можна вказати «ось, сама присутність» [6, с. 385]. Взамін за такий процес приборкання метафізичного жаху, держава символічно концентрує в особі суверена право примусу суспільства і завдяки цьому породжує нові соціокультурні форми страху.

Держава, що бере на себе відповідальність за безпеку та добробут суспільства, повинна раціонально виявляти всі небезпеки суспільства, які постають перед ним як в теперішньому, так і в майбутньому. Прогнозованість загроз стає страшним тягарем для держави, оскільки вона також, як і окрема людина, не може повністю передбачити усього, підготуватися заздалегідь та подолати лихо. Неспроможність передбачити майбутнє, подолати жах перед часом, ще більше відчужує державу від суспільства, змушує її приховувати часткову недієздатність за своєю суверенністю.

Слід зазначити, що обґрунтування легітимності держави-імперії усвідомлюється не як сталий, завершений процес, а як «нескінчений проект – приборкання хаосу і встановлення порядку через об'єднання» [7, с. 182]. Тому будь-яка імперія існує в ситуації свого постійного оновлення – у стані вічного теперішнього. Одночасно з цим імперія намагається до замкнутості від злого, хаотичного або варварського оточення, що в античний період вилилось в особливий ідеал самодостатнього світу, будівлі-дому, ойкосу – державу-поліс. Перераховані якості передбачають сакральну цінність самої держави, її непорушне право на впровадження механізму жорсткого ієрархічно-централізованого управління, що забезпечується тотальним контролем держави над спільнотою. Тому рання держава повинна бути моторошним Левіафаном – породжувати нові (раціонально-культурні) форми страху в суспільстві, завдяки яким зберігати свою цілісність та непорушність.

Саме під цим кутом зору слід розглянути окремі компоненти імперських страхів перед суспільством і навпаки. Першим з цих компонентів є ідея єдності, міфологічна солідарність народу зі своєю державою задля боротьби з хаосом, який існує за межами імперії і постійно загрожує існуванню суспільного добробуту. Доки така уявлена загроза існує, залишається дійсною штучна єдність держави зі своїм народом. Вона базувалася на чотирьох вертикальних компонентах: Боги – цар – держава – спільнота. При цьому три перших компоненти поєднувалися в одній особі Володаря, який міг виступати як від імені богів, так і від імені держави. Його головна функція в свідомості давньосхідної людини полягала «в заступництві за своїх підданих, турботі про свою спільність» [5, с. 133]. Завдяки такому космічному завданню, Володар отримував іманентне право на повноту і неподільність влади, тобто, в модерному розумінні, ставав сувереном.

Місія гаранта безпеки та заступника народу перед Богами і Роком надає право Володарю бути центром чуттєво-міфологічної злагоди суспільства та держави. Щоб протистояти зовнішньому злу, необхідна передача всієї повноти влади Володарю, який може чинити все що завгодно в межах свого космосу, своєї апріорної доброї волі, аби не трапилось найстрашнішого – руйнації уявленого порядку. Щоб цього не трапилось, держава та її Володар мали бути найсильнішими і моторошними для своїх ворогів. Вони могли застосувати нероздільне насилля на будь-який об'єкт, в тому числі і на свій власний народ. Отже, Володар мав суверенне право застосовувати на свій розсуд силу держави – породити справедливе насилля, нав'язати страх на своїх підданих. Це робилося з двоякою метою – адаптації спільноти до вимог держави та припинення ворожнечі й насилля, що існували в самій спільноті між її індивідами та групами.

Оскільки рання держава зобов'язана розширювати межі космічного порядку, підкоряючи інші народи, то в межах держави з'являються інші народи, що призводить до уніфікації народних культур, процесу зрівняння народів та індивідів. Якщо унітарна держава

могла спиратися на впорядкування сільських та місцевих спільнот, то в умовах колоніальних завоювань держава-імперія відсторонюється не лише від свого народу, а відходить від усіх народів, що підвладні їй. Відбувається остаточне становлення централізованої ієрархічної виконавчої влади, функція якої – виконувати раціонально сплановані дії, що забезпечать імперії цілісність, контролювати все периферійне життя. Таким чином, створюється єдине нерозривне тіло імперії, яке в ідеалі представляє автономно-нормативну систему тотального контролю за поведінкою індивідів та народів, включених до неї.

Щоб уникнути безладу, влада ранніх держав звертається до символічної системи міфів та ритуалів, переробляє їх на превентивний механізм подолання можливих загроз. Таким чином, виникає символічна влада, яка, на думку П. Бурдьє, «є владою конструювати реальність, встановлювати гносеологічний порядок: безпосередньо світовідчування (...відчуття соціального миру) припускає те, що Дюркгейм визнав логічним конформізмом, тобто “гомогенним сприйняттям часу, простору, числа, причини, що робить можливим злагоду між умами”» [8, с. 89]. Завдяки символічній владі утворюється соціальна солідарність, яка існує у межах державної ідеології, яка визначає легітимність державної влади та надає їй окремі механізми маніпулювання масовою свідомістю. Більш того, символічна влада через нарратив примушує вірити в уявне і тим створювати «свій світ» суспільно-державної злагоди. Державна влада (бюрократична ієрархія та її суверен) тепер не сприймається народом як тільки зверхнє свавілля. В нових умовах держава будь-яке насилля проти спільноти може виправдати завдяки символізації та ритуалізації. Бо як зазначав французький соціолог: «Якраз віра в легітимність слів і того, хто їх вимовляє, віра в те, що виробник не належить виробленим ним словам, перетворює владу слів і лозунгів у владу підтримувати або скидати порядок» [8, с. 95].

Зрозуміло, що символічно-ідеологічна система ранніх держав базувалася на різноманітних релігійно-моральних санкціях суспільства, що існували раніш та підкріплювалися діючими нормами права, які існували в єдиному цілісному світоглядному та нормативному комплексі – у перших письмових актах законів. Саме перші законодавчі акти, які своєю страхітливою якістю карали майже за кожну незаконну дію смертю, символічно легітимували владу Правителя, затверджували централізацію бюрократичної влади, надаючи їй право застосування насилля.

Проте символічний образ Правителя в міфологічній свідомості як напівбога залишався за межами дії закону. Лише Він Один видавав справедливі, але суворі закони й потребував їх повного виконання всіма підданими держави. Володар був єдиною людиною (державно-міфологічним інститутом), в якому концентрувалася вся міць закону, він був абсолютним уособленням закону – закон повністю підпадав під його волю, ані навпаки. Володар сакрально-символічно передавав свою божественну силу закону, який міг і не виражати справедливість, але породжував Вищу Справедливість і ставав джерелом всякого правосуддя. Тобто, правителі Давнього Сходу як напівбоги були верховними суддями, яких не судять, та мали суверенне право верховенства над усіма державними установами, над законами, яким не були підзаконні. Такі абсолютні права забезпечували іншу міфологічну якість суверенітету – недоторканості (непідсудність у часі) особи Правителя.

Інша міфологічна функція Володаря-правителя, яка в подальшому була передана державному суверенітету, полягала в праві бути верховним суддею, визначати вищу міру покарання – смертну кару. В цьому праві Володар теж спирався на свою божественність, «істинні» знання про Блага та Справедливість, які притаманні не окремому індивіду, групі чи спільноті в цілому, а богоявленій державі. Проте будь-яке судочинство (а значить і суверенітет Володаря) ранніх держав стикалося з загрозами існування її влади. Це передусім невідповідність рішень суду уявленням суспільства про справедливість. Оскільки державний закон не може гарантувати повної об'єктивності, всеосяжності суспільного буття, то суд рано чи пізно буде вимушений йти на судовий прецедент, який не гарантував рішення «за справедливістю». Це породжувало бажання помстися державному суду з боку осуджених та їх родичів.

Ще одна загроза суверенному стану одноосібного правителя виходила з апарату управління, від можливих палацових заколотів й переворотів. Задля утримання верховенства влади, під впливом страху за своє життя та владу, володарі повинні були постійно відтворювати свій сакральний образ (харизму), символічний зв'язок зі сферою богів. Цьому слугували складні ритуальні та обрядові дії (аж до символічного жертвоприношення царя – заміни династії заради існування імперії), що постійно повторювалися, та атмосфера штучної таємниці, що оточувала все життя Володаря.

Отже, всі ознаки державного суверенітету – повнота, незалежність, верховенство влади, які уявляються абсолютною часткою цілого, представлені в ранніх формах держав і сконцентровані в образі Володаря. Останній ставав особою, яка не просто була причасною до сакральної сили абсолютного суверенітету, а уособлювала сам державний суверенітет. Таке міфологічне суспільне уявлення було притаманне раннім державам, середньовічним та абсолютним монархіям-імперіям і виявилось у принципі державного суверенітету гегелівської держави. З періоду модерна абсолютним сувереном стає держава, яка виправдовує своє верховенство влади необхідністю суверенітету народу чи нації. При цьому всі ознаки суверенітету, механізм примусу та символізація влади залишаються діючими – вони лише розпорошилися між державним апаратом та існують до визначеного часу в такому стані. Отже, державний суверенітет несе в собі феномен страху, без підтримки якого стає недієздатними.

Що ж стосується страху суспільства перед державним суверенітетом, то його можна визначити рудиментарним, але ніяк міфологічним. Він, при будь-якій демократичній, правовій державі не має права зникнути. Бо раціоналізований страх є запорукою свободи громадянського суспільства і часткою традиційної взаємодії, динаміки суспільства з державою. Втім, поряд з раціонально-традиційною формою суспільних страхів, існує інший шар цього феномена. Це так звані архетипні (які іноді демонізуються державою) страхи «духу народу», що збереглися в глибині народної самосвідомості як наслідок історичного досвіду взаємодії суспільства та держави. Ключовий страх суспільства перед державним суверенітетом є страх його абсолютного панування, яке надає право державі застосовувати насилля, сіяти смерть. Подолання цього страху ввергає суспільство в інший, пов'язаний з єдиним засобом призупинення абсолютної диктатури держави, її руйнацією. І це викликає у суспільства метафізичний жах-Angst – жах перед можливим безчассям додержавного стану – стану громадянського протистояння. Тому і нині, заради індивідуальної свободи та громадянського спокою, суспільство вимушено модернізувати суверенітет держави і мінімізувати всі можливі наслідки насилля та страху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маритен Ж. Человек и государство / Пер с англ. Т. Лифинцевой. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
2. Елштайн Дж.Б. Громадський чоловік, приватна жінка. Жінка у соціальній і політичній думці. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. – 344 с.
3. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. – М.: Мысль, 1991. – Т. 2. – 731 с.
4. Робин К. Страх. История политической идеи. – М.: Прогресс-традиция; Издательский дом «Территория будущего», 2007. – 368 с.
5. Вейнберг И.П. Человек в культуре древнего Ближнего Востока. – М.: Наука, 1986. – 208 с.
6. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер / Пер. с нем. В.В. Библина. – Харьков: Фолио, 2003. – 503 с.
7. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М.М. Сокольской. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
8. Бурдые П. Социология социального пространства / Пер. с фр. – М.: Институт экспериментальной социологии. – СПб.: Алетейя, 2007. – 288 с.

О.С. Туренко

Государственный суверенитет: социально-философская верификация страхом

В статье рассматривается вопрос о социально-философской верификации мифологем государственного суверенитета, раскрываются возможные страхи, которые возникают в процессе взаимодействия государственной власти и общества. Доказано, что государственный суверенитет имеет мифологические основы и утверждается в динамике общественно-государственных страхов в период ранних империй.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2009.